

Ситнікова Наталія Євгенівна,
кандидат психологічних наук, старший
викладач кафедри педагогіки і психології
професійної освіти Інституту післядипломної
освіти інженерно-педагогічних працівників
(м. Донецьк) ДВНЗ
«Університет менеджменту освіти»

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ПОЗИТИВНОГО САМОСТВЕРДЖЕННЯ ОСОБИСТОСТІ УЧНЯ В РАНЬОМУ ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

Анотація. У статті розглядається актуальна проблема створення сприятливих психолого-педагогічних умов для позитивного самоствердження особистості учня в навчально-виховному процесі навчального закладу. Запропоновано вирішення зазначеної проблеми через створення особливого психологічного простору як комплексу сприятливих психолого-педагогічних умов, специфічних форм ефективної психолого-педагогічної взаємодії учасників навчально-виховного процесу, за якими можлива їхня позитивна динаміка. Найкращі умови для розвитку самоствердження учня створює модульно-розвивальна система навчання, яка утримує вісім психолого-педагогічних етапів модульно-розвивального процесу, кожен з яких створює психолого-педагогічне середовище для реалізації самоствердження особистості через внутрішньо вмотивовану пошукову, нормотворчу і духовну діяльність учнів завдяки проблемно-комунікативним пошуковим технологіям навчання.

Ключові слова: Самоствердження, модульно-розвивальна система навчання, психолого-педагогічні умови самоствердження особистості учня

Ситникова Наталия Евгеньевна

СОЗДАНИЕ БЛАГОПРИЯТНЫХ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИХ УСЛОВИЙ ДЛЯ ПОЗИТИВНОГО САМОУТВЕРЖДЕНИЯ ЛИЧНОСТИ УЧАЩЕГОСЯ В РАННЕМ ЮНОШЕСКОМ ВОЗРАСТЕ

Аннотация. В статье рассматривается актуальная проблема создания психолого-педагогических условий для позитивного самоутверждения личности ученика в учебно-воспитательном процессе учебного заведения. Предложено решение отмеченной проблемы через создание особенного психологического-педагогического пространства как комплекса благоприятных психологических условий, специфических форм эффективного психолого-педагогического взаимодействия участников учебно-воспитательного процесса, при реализации которых возможна их позитивная динамика. наилучшие условия для самоутверждения учащегося создает модульно-развивающая система обучения, которая содержит восемь психолого-педагогических этапов модульно-развивающего процесса, каждый из которых создает психолого-педагогическую среду для реализации самоутверждения личности через внутренне мотивируемую поисковую, нормотворческую и духовную деятельность благодаря проблемно-комунікативним поисковым технологиям обучения.

Ключевые слова: Самоутверждение, модульно-развивающая система обучения, психолого-педагогические условия самоутверждения личности ученика.

Sitnikova Natalia Evgenivna

PSYCHOLOGICAL AND EDUCATIONAL CONDITIONS OF POSITIVE SELF-AFFIRMATION OF THE INDIVIDUAL STUDENT IN EARLY ADOLESCENCE

Abstract. *In the article it is considered the actual problem creation psychopedagogical conditions for positive self-affirmation of the student's personality in the educational process of VS. educational institution. The proposed solution to this problem through the creation of a special psychological space of the complex favorable psychological-pedagogical conditions, specific forms of effective psycho-pedagogical interaction of participants of the educational process by which their possible positive dynamics of the Best conditions for the development of self-student creates a modular educational system of education, which holds eight psychological-pedagogical stages modular educational process, each of which creates psychological-pedagogical environment for implementation of self-affirmation of the personality through internally motivated search, normative and spiritual activity of students through problem-communicative search technology training.*

Key words: *self-Affirmation, module-developing the system of training, psychopedagogical conditions of self-discipline.*

Постановка проблеми

Потенційно широкий простір потреби особистості учня в ранньому юнацькому віці у самоствердженні не задовольняється наявною освітньою системою, яка недостатньо впливає на його складові і механізми функціонування. Тому вивчення проблеми психолого-педагогічних умов самоствердження учня в навчально-виховному процесі слід розглядати як невідкладне завдання психологічної науки.

Актуальність проблеми дослідження. Прискорення темпів соціальної динаміки, трансформація соціальних ідеалів і цінностей в українському демократичному суспільстві зумовлюють втрату молоддю почуття стабільності, дезорієнтацію, що ускладнює процес повноцінного входження випускників ПТНЗ до самостійного життя. Проте Україні потрібне покоління з високим рівнем освіченості, здатне утверджувати загальнолюдські цінності, творчо діяти в будь-якій галузі суспільного виробництва. Тому молода людина має оволодіти низкою специфічних рис: швидко осмислювати і творчо долати проблемні ситуації, адекватно усвідомлювати свої можливості, підтримувати позитивне самоприйняття, контролювати персональні системи суспільно значущих цінностей, володіти здатністю до гуманної взаємодії з довкіллям, завойовувати лідерські позиції, які виступають внутрішнім осередком особистості та опорою для її самоствердження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Аналітичний огляд психологічної літератури дає змогу констатувати часткове розроблення загальнотеоретичних аспектів проблеми самоствердження особистості

відомими психологами К. Абульхановою-Славською, А. Адлером, Р. Альберті, Г. Баллом, Г. Костюком, Ч. Кулі, К. Левіном, С. Максименком, Дж. Мідом, Ж. Піаже, К. Роджерсом, В. Роменцем, З. Фрейдом, Н. Харламенковою, К. Хорні, Е. Еріксоном, К. Юнгом та ін.^{1;6} Принципове значення для вирішення питання щодо самоствердження особистості учнів у ранньому юнацькому віці мали праці відомих вітчизняних педагогів і психологів І. Д. Беха, Л. І. Божович, М. Й. Борищевського, Б. С. Братуся, Л. С. Виготського, Б. В. Зейгарник, Л. Колберга, І. С. Кона³, Д. І. Фельдштейна, Є. Шпрангера, праці яких стосуються таких аспектів самоствердження учнів, як криза ідентичності, самовизначення, мотивація поведінки. Проте залишається поза увагою авторів дослідження проблеми самоствердження особистості учня у взаємозв'язку з умовами його розгортання у навчально-виховному процесі.

Наукове розв'язання проблеми самоствердження як результату організованої освітньої діяльності педпрацівника і учня запропонували вчені В. Давидов, С. Максименко, В. Серіков, Д. Ельконін, І. Якиманська, А. Фурман⁵. Сформульовано уявлення про учбову діяльність як особливу форму активності учня, спрямовану на зміну самого себе і його самоствердження як суб'єкта учіння.

Проте в системі розвивального і особистісно орієнтованого навчання не знайшла наукового обґрунтування проблема розвитку особистості учня, його складових: емоційно-оцінкової, поведінкової, рефлексивної.

Вирішення зазначеної проблеми можливе через створення особливого психологічного простору як комплексу сприятливих психологічних умов, специфічних форм ефективної психолого-педагогічної взаємодії учасників навчально-виховного процесу, за якими можлива їх позитивна динаміка.

Зазначеним тенденціям і відповідає модульно-розвивальна система навчання. В основі цієї системи лежать ідеї гуманістичної психології про самореалізовану та самоактуалізовану особистість і створення особливого соціально-культурного середовища, яке розширює поле вияву внутрішньої свободи і самоствердження особистості, піднімає рівень її внутрішньої культури. Самоствердження особистості учнів досягається у цій системі через внутрішньо вмотивовану пошукову, нормотворчу і духовну діяльність завдяки проблемно-комунікативним пошуковим технологіям навчання^{2;5}.

Мета публікації — обґрунтування та опис психолого-педагогічних умов позитивно-спрямованого самоствердження особистості учня.

Виклад основного матеріалу

На основі систематизації різних поглядів науковців на зазначену проблему визначено, що самоствердження — це сутнісне прагнення людини до отримання підтвердження власної цінності через установлення відповідностей між оцінкою «Я»

¹ Балл Г. А. Проблема самоактуализации личности в гуманистической психологии / Г. А. Балл. — К. — Донецк : Ровесник, 1993. — 52 с.

⁶ Харламенкова Н. Е. Самоутверждение подростка / Н. Е. Харламенкова. — М. : Изд-во «Институт психологии РАН», 2007. — 384 с.

³ Кон И. С. Психология ранней юности / И. С. Кон. — М. : Просвещение, 1989. — 254 с.

⁵ Фурман А. В. Модульно-развивальное навчання: принципи, умови, забезпечення : моногр. / А. В. Фурман. — К. : Правда Ярославичів, 1997. — 340 с.

² Безкоровайна О. Самоствердження як важливий соціально-психологічний феномен становлення особистості раннього юнацького віку / О. Безкоровайна // Рідна школа. — 2009. — № 4 (квітень). — С. 32–35.

та об'єктами, що є цінністю для «Я», і особливо актуальне у ситуаціях загрози втрати соціального статусу, страху деперсоналізації або системної зміни під час ідентифікації в процесі дорослішання.

Самоствердження може мати позитивне (конструктивне) та негативне (деструктивне) спрямування; позитивно спрямоване самоствердження обумовлене потребою у самоцінності через самовизначення за рахунок подолання зовнішніх труднощів, розв'язання реальних соціально-значущих життєвих завдань, тобто свого вдосконалення і самовдосконалення; негативно спрямоване самоствердження обумовлене слабкою здатністю до адаптації, дисонансом між «Я-концепцією» та соціальним досвідом особистості (фрустрація), прагненням до переваги за рахунок інших, зокрема завдяки силі та супротив самоідентичності (самозаперечення).

Самоствердження являє собою складний психологічний конструкт, який має такі складові особистості:

- когнітивну — знання про себе, свої здібності й можливості, пізнавальний потенціал, особистісні риси;
- емоційно-оцінкову — прийняття себе, оцінка і самооцінка, самоповага, рівень домагань, самовпевненість;
- поведінкову — визначення стратегії самоствердження у діапазоні «негативна — позитивна» і типів поведінки (самозаперечення, конструктивна, домінантна), поведінкових актів і дій.

Психологічним механізмом самоствердження є опосередкування «Я» з метою встановлення тотожності, а його метою — підтвердження, що «Я», як автономна цінність, існує. Результатом процесу утвердження «Я» є змінення міри власної цінності.

Найважливішим чинником самоствердження є самосвідомість. Самосвідомість виступає як специфічна форма спілкування індивіда з самим собою, під час якого з'ясовуються поняття «Я-реальне», «Я-соціальне», «Я-ідеальне» та формується «Я-діяльне», яке реалізується у подальшому в поведінці і учинках самоствердження.

Основними етапами самоствердження є:

- відкриття власного «Я» (знаходження у власному «Я» «нових рис»), самосвідомлення нового;
- самооцінювання, формування рівня домагань та визначення стратегій самоствердження і типів поведінки;
- утвердження «Я», своєї ідентичності, свого соціального статусу, своєї самоцінності, досягнення результатів у діяльності і поваги довколишніх.

Ранній юнацький вік визначається як фаза вдосконалення та дорослішання особистості на її життєвому шляху.

Основними внутрішніми чинниками розвитку особистості є статеве дозрівання, завершення фізичного розвитку організму, що істотно впливають на процес самоствердження учнів, викликаючи нові психосексуальні потреби та інтереси і відповідні форми поведінки й вчинків, розширюючи внутрішнє поле їхнього самоствердження. Самоствердження юної особи спричинюється розширенням її життєвого світу, кола спілкування, відкриттям власного «Я», його індивідуальності та розвитком самосвідомості як основного психологічного новоутворення цього віку.

Процес самоствердження стимулюється розвитком інтелекту, здатністю до абстрагування, узагальнення, рефлексії, а відтак до нарощування розумового, світоглядного потенціалу особистості в ранньому юнацькому віці.

Розвиток самооцінки, прагнення до поглибленого самопізнання, самокритичність, невизначеність рівня домагань, незбігання «Я-реального» і «Я-ідеального» визначають схильність приймати крайні позиції, погляди, переконання, що зумовлює нестабільність перебігу процесів самоствердження.

Ідентифікація групової приналежності учня й одночасно криза ідентичності спричинює різні форми його вчинкових дій, які знаходяться у широкому діапазоні — від соціальних до асоціальних.

Розвиток ціннісно-сислової детермінації, мотивація загальнокорисної діяльності стимулюють прагнення учня зайняти певну соціальну позицію, самовизначитися передусім в навчально-професійній діяльності, брати відповідальність за своє майбутнє і виявляти самостійність і вольову поведінку в соціальному довір'ї.

Впливовими зовнішніми чинниками самоствердження учнів є соціальні умови, серед яких чільне місце посідає навчальний заклад. Принципи побудови його навчально-виховного процесу, різновиди психолого-педагогічних навчальних технологій суттєво впливають на стратегії і способи самоствердження учнів. Тому спеціально спроектовані психолого-педагогічні умови і змістово наповнені розвивальні паритетні стосунки учнів і педагогічних працівників створюють сприятливі умови для позитивного самоствердження їхніх особистостей.

Найкращі умови щодо розгортання процесу самоствердження учнів пропонує модульно-розвивальна система навчання, яка останнім часом набула достатній досвід технологізації цього процесу. У цій системі вперше створено повний функціональний цикл модульно-розвивального процесу, який відображає природний діалектичний перебіг навчального, виховного, освітнього та самореалізаційного процесів-ритмів як найпрогресивніших форм культурної соціалізації особистості, за яких ефективно взаємодоповнюється різноаспектна пошукова активність учителя і учнів, відбувається інтенсивне інформаційне, соціальне, психосміслове та духовне взаємозбагачення їхнього ментального досвіду, а відтак і власного «Я», й водночас технологічно різними засобами забезпечується багатоканальне мотивування освітньої діяльності кожного.

Модульно-розвивальна система навчання не просто фіксує та діагностує зростання учнів, а ще й проектує це зростання оптимальними каналами індивідуального розвитку за умов впровадження оригінальної версії побудови проблемно-діалогічної взаємодії, системи психомистецьких технологій та інноваційних засобів забезпечення перебігу повного функціонального циклу навчального модуля. Останній найповніше реалізує позитивний внутрішній потенціал учнів, поетапно проводячи його через пізнавальні, соціальні, вартісні та самореалізаційні лабіринти.

Функціонування зазначеного модуля має чотирифазний характер. Тому освітні процеси переважно актуалізують когнітивну складову на інформаційно-пізнавальній фазі, емоційно-оцінкову — на нормативно-регуляційній, поведінково-моральну — на ціннісно-естетичній і духовну — на спонтанно-креативній. Змінюючись від етапу до етапу, навчальний модуль є тією вузловою ланкою у розвитку різноспрямованої суб'єктивності учасників навчально-виховного процесу, що особливо позитивно

впливає на самоствердження особистості учнів. Таким чином створюються сприятливі психолого-педагогічні умови для розвитку складових самоствердження особистості учня

Так, на *чуттєво-естетичному (нульовому) етапі* відбувається внутрішнє налаштування учнів на паритетні контакти з викладачем, які сприяють розширенню і збагаченню знань, умінь, завдань розвитку особистості, її світосприйняття. Відтак налагоджуються теплі емоційно-психологічні стосунки між учасниками освітнього процесу.

Установчо-мотиваційний (перший) етап забезпечує позитивне психологічне настановлення на освітню діяльність, формує зовнішню і внутрішню мотивацію навчання учнів. На цьому етапі створюються умови для підтримки будь-якої пізнавальної активності учнів через моделювання низки проблемно-діалогічних ситуацій.

Теоретично-змістовий (другий) етап характеризується об'єктивним переважанням модуля теоретичних знань, здебільшого під час вербально-мисленнєвого й образно-графічного моделювання способів виходу із раніше осмисленого проблемно-діалогічного поля та обґрунтування правильності гіпотез на рівні причинно-наслідкових залежностей.

Оцінювально-смісловий (третій) етап присвячений осмисленню здобутого теоретичного змісту, за якого здійснюється перша апробація наукових знань у навчально-прикладних ситуаціях їх застосування.

Адаптивно-перетворювальний (четвертий) етап має мету виробити соціальні норми й уміння в типових і нетипових навчальних ситуаціях.

Системно-узагальнювальний (п'ятий) етап забезпечує утворення цілісної системи особистісних знань і норм як конструктивних компонентів власного ментального досвіду учня із ціннісно-значущим відтінком, що веде до позитивних змін у його світогляді.

Контрольно-рефлексивний (шостий) етап сприяє розвитку процесів творчої рефлексії учнів та стимулює їх моральне зростання, а також покликаний здійснити підсумковий контроль якості оволодіння кожним знаннями, нормами і цінностями.

Духовно-естетичний (сьомий) та спонтанно-креативний (восьмий) етапи підводять підсумок психосоціальному розвитку особистості, формуванню її світогляду, розвитку гуманно-рефлексивного «Я». Психолого-педагогічний зміст організовується навколо творчої активності особистості, її сердечного ставлення до інших, доброчинності, прозоріння, самоаналізу і внутрішнього збагачення, а тому перевіряє кожного на вчинкову активність, здатність до вольової поведінки у подоланні вад власного «Я», сприяє самотворенню учнів як універсума через вищі психодуховні формовияви (віру, честь, істину, справедливість).

Отже, за модульно-розвивальної технологічної організації навчального процесу формується внутрішня мотивація освітньої діяльності учнів, підвищується їхня соціальна відповідальність за процес і результати навчання, пробуджується бажання буденно поширювати позитивний соціально-культурний досвід. Це спричинено оригінальними психомистецькими технологіями навчання і широкими соціально-психологічними повноваженнями кожного у зреалізуванні пізнавальної, нормотворчої, ціннісно-естетичної і духовної активності.

Відтак інноваційні психолого-педагогічні умови проектуються як форма соціалізації особистості в оволодінні, зосередженні та ствердженні учнем загально-людського досвіду на рівні знань, умінь, норм і цінностей, що сприяє його найкращому самоствердженню. За таких сприятливих соціально-психологічних обставин розвиток особистості відбувається у динамічній гармонії її когнітивного («Я-образ»), емоційно-оцінного («Я-ставлення»), поведінкового («Я-вчинок») та спонтанно-креативного («Я-духовне») компонентів.

Нові умови навчально-виховного процесу сутнісно відрізняється від традиційних. Їх відмінність полягає в альтернативній логіко-змістовій побудові чотири-единого навчально-виховно-освітньо-самореалізаційного процесу. Це наочно підтверджують п'ять основних процесуальних критеріїв соціального навчання: традиційний освітній процес реалізує логіку розвитку наукового знання й, відповідно, пізнавально-інформаційну стратегію управління цим процесом, у той час як модульно-розвивальний цикл втілює логіку ефективної розвивальної (проблемно-діалогічної) взаємодії викладача і учнів і слугує інноваційній стратегії взаємоуправління цією взаємодією з боку всіх учасників навчання. Тому в останньому випадку логіко-змістова схема розвитку навчальних взаємин надає перевагу знанням, нормам і цінностям, що оволодіваються і стверджується кожним в нормативно-заданому психолого-педагогічному змісті, який і спричинює функціонування процесів самоактивності, саморозвитку, самоактуалізації особистості.

Природно, що традиційна та інноваційна стратегії розгортання навчально-виховного процесу мають різне наукове забезпечення: перша послуговується педагогічними можливостями методики викладання навчального предмета, що має певні дидактичні переваги і розвивально-культурні обмеження, друга, спираючись на психологічну теорію інноваційного навчання і концепцію створення сприятливих психолого-педагогічних умов, керується закономірностями ефективного технологічного втілення повного функціонального циклу навчального модуля, яке перетворює організоване навчання на процес самоствердження особистості учня.

Висновки

Узагальнення результатів дослідження проблеми створення сприятливих психолого-педагогічних умов для самоствердження особистості учня визначило таке:

1. Проблема створення сприятливих психолого-педагогічних умов самоствердження особистості учня в навчально-виховному процесі, незважаючи на її актуальність, досліджена недостатньо.

2. Самоствердження — самостійна психологічна категорія, суть якої вказує на прагнення людини до отримання підтвердження власної цінності через установлення відповідності між оцінкою «Я» та об'єктами, що є для неї вартісними.

3. Систематизація уявлень про характер самоствердження дає підстави свідчити, що воно може мати позитивне (конструктивне) або негативне (деструктивне) спрямування залежно від самооцінки, рівня домагань, адаптації, ціннісно-сислової орієнтації особистості.

4. Аналіз особливостей раннього юнацького віку дає змогу зробити висновок, що він є сензитивним для розвитку процесів самоствердження. У цьому віці потреба у самоствердженні породжується системним зміненням ідентичності у процесі доро-

слішання.

5. Конкретну концептуальну основу для гуманістичної взаємодії викладача і учня на уроках пропонує модульно-розвивальна система навчання (за А.В.Фурманом). Остання містить вісім основних етапів – від установчо-мотиваційного і змістово-теоретичного до контрольного-рефлексивного й духовно-естетичного. Кожен із них має свої завдання, психолого-дидактичний зміст і розвиває певні сторони внутрішнього світу особистості й природно реалізується за допомогою специфічних психолого-педагогічних технологій, моделює відмінні умови та обставини соціально-культурного простору паритетної освітньої діяльності у навчальній групі.

Перспективи подальших розвідок у цьому напрямі

Дослідження не вичерпують проблему самоствердження учня в усій її складності і багатомірності. Для подальшого її вивчення вважаємо перспективними такі напрями, як дослідження індивідуальних інваріантів і програм самоствердження особистості учнів професійних закладів освіти.

Список використаних джерел

1. Балл Г. А. Проблема самоактуализации личности в гуманистической психологии / Г. А. Балл. — К. — Донецк, 1993. — 32 с.
2. Безкоровайна О. Самоствердження як важливий соціально-психологічний феномен становлення особистості раннього юнацького віку / О. Безкоровайна // Рідна школа. — 2009. — № 4 (квітень). — С. 32–35.
3. Кон И. С. Психология ранней юности / И. С. Кон. — М. : Просвещение, 1989. — 254 с.
4. Маслоу А. Самоактуализация личности и образование / А. Маслоу ; пер. с англ. — К. : Центр практ. психопедагогтики, 1994. — 54 с.
5. Фурман А. В. Модульно-розвивальне навчання: принципи, умови, за безпечення: моногр. / А. В. Фурман. — К. : Правда Ярославичів, 1997. — 340 с.
6. Харламенкова Н. Е. Самоутверждение подростка / Н. Е. Харламенкова. — М. : Изд-во «Институт психологи РАН», 2007. — 384 с.

SELF-ASSERTION OF INDIVIDUAL STUDENT VOCATIONAL SCHOOL

One of the major trends in the modern system of vocational education is to provide the innovation performance of pedagogical workers of vocational.

This is article Sytnikova BC «Self help student of vocational schools», which deals with a topical problem of creation of psychological and pedagogical conditions for the positive directional self-affirmation of the personality toast student in the educational process he content of the article promotes deepening deepening idea about the essential characteristics of the phenomenon of self-assertion, its structure and conditions for development in early adolescence.

Offered the author of the logical framework model positively directed self-assertion of a student's personality reveals the mechanism of the development of

cognitive, emotional-evaluation, behavioral, and reflective components of self-affirmation in connection with the operation of the module-developmental cycle of the module and can be used pedagogical workers of vocational education system, which implement developmental and student-centered learning. - In the structural model of self-affirmation of personality of student psychological maintenance of constituents of self-affirmation was fixed depending on the periods of functioning of module-developing educational cycle of educational module .

Article Sytnikova AD has practical value in the direction of teachers of vocational schools advance of its professional activity on the basis of the achievements of psychological-pedagogical science, development of cognitive com logic petence of personal self-improvement.